

СЈЕЋАЊА

ТРАГЕДИЈА ЈЕДНОГ ПАРТИЗАНСКОГ БАТАЉОНА

(Одломак из забиљежака и успомена)*

Крајем марта 1942, остаци Доњољешанског и Љешкопољског батаљона нашли су се одсјечени и угрожени са свих страна при падинама брда Бусовника, на домаку непријатељске артиљерије која нас је снажно тукла са Љубовића изнад Подгорице, са Горњих Кокота и Барутане.

До прије неки дан ова два батаљона бројила су преко 300 пушака, а данас једва ако нас има нешто преко 150. Остало се све осуло и остало код својих кућа. Петоколонишки агенти Нико Милов и брат му инжењер Глигорије, браћа Мајо и Мило Вукчевићи и доскорашњи командант Доњољешканског партизанског батаљона Васо С. Вукчевић, уз припомоћ других квислинга — као представници најбројнијег љешанског братства извршили су кобан утицај на иначе колебљиве и деморалисане сељаке овога краја.

Како је тих дана било настало опште повлачење наших партизанских снага из крајева близу Подгорице, а како је непријатељ стално довлачио своје појачање из Албаније, деморалисани сељаци су брзо падали под утицај окупаторских агената и сврставали се у петоколонишке јединице. Под лажним називом „националиста“ формиране су чете и батаљони од ових сељака који несвјесно постају помоћна војска окупатора. Као острвљени пси штекћу за нама, вичу, псују и грде, и с пушком у руци, као туђински најамници претражују терен нахије. Завирују у сваки грм, сваку пећину и појату чобанску. Тако су прије три-четири дана опколили у некој колиби студента Сава Лубарду, истакнутог комунисту и борца, са још три друга — и

* Прилог је доставио Слободан Ђетковић, син покојног Јована Ђетковића, а представља одломак из Ђетковићевих забиљежака и успомена које је писао 1961. године.

смакли их. Извршили су један крвав злочин, омастили су руке крвљу своје браће за рачун фашистичког окупатора.

Сад нас ови растрвљени сељаци, дојучерашњи сапутници револуције, предвођени горе поменутиим непријатељским агентима, опкољавају у Бусовнику и подилазе нам са свих страна као италијанска претходница, док окупаторске снаге стоје иза њих. Из овог обруча треба се спасавати. Наше је људство иначе и преморено и измучено. Хране нема а ни воде у овом безводном брду. Али куда кренути и спасити се из овог обруча? Везе немамо ни са ким већ неколико дана. Чујемо да су наше снаге из Пипера одступиле. Одступио је, кажу, и Главни штаб са Радовча, али куда и камо не знамо. Претпостављамо да су пошли у правцу Никшића, али то је само претпоставка. Руководство батаљона вијећа и тражи излаз из тешке ситуације. Падају разни предлози и већина их је за то да се крене у правцу Ставора, у горњу Љешанску нахију. Иако је моја жена прије два дана добежала са дјецом из горње нахије и придружила нам се, и отуд донијела тешке гласове да се и у горњој нахији опасно појавила пета колона, те да су се наши редови онамо поколебали и осули, ипак је ријешено да се кренемо још у току ноћи у правцу Ораха и Ставора. Тамо је негдје и штаб Ловћенског одреда, који ће нам, надамо се, пружити потребне информације и дати директиве за даљи покрет. Прије зоре прикупили смо снаге, гробеном бусовничког масива кренули између Комана и Љешанске нахије, у правцу села Ораха и Ставора. Прошли смо без борбе и рано стигли у Орахе, гдје су нас предусрели учитељ Душан В. Пејовић и Јован Б. Ђуровић. Обавијестише нас да је и овдје, у горњој нахији, све клонуло. Сељаци су, кажу нам, напустили наше јединице, али још сједе код кућа и нијесу отворено окренули своје пушке против нас. Ситуација у Ријечкој и Катунској нахији, веле, није боља. Крсто Поповић са својим зеленашима контролише готово сав терен катунски. За штаб Ловћенског одреда, рекоше нам, да се налази у горњим Штитарима.

Послије ових информација руководство батаљона одлучи да људство остане на одмору ту у горњим Орасима. Учитељ Пејовић и Јован Ђуровић предузеше намах оно што су могли да би се гладни људи поткријепили храном. Штаб батаљона и нас неколицина кренусмо за горње Штитаре да потражимо штаб одреда. Послије читавог сата хода пронашли смо штаб одреда и у штабу другове Крста Поповићу и Мила Јовићевића. За Вељка Мићуновића рекоше нам у штабу да је прије два дана отпутовао у правцу Чева, да би у Катунској нахији испитао ситуацију. Код штаба Ловћенског одреда затекли смо и руководство Горњољешанског батаљона: Милована Челебића и још неколико другова. Кажу нам да се и овај батаљон растројио и људство деморалисало.

Пошто је руководство поднијело исцрпан извјештај о кретању и положају нашег батаљона, настало је у штабу одреда савјетовање шта даље да се ради. И у штабу одреда немају информације гдје је Главни штаб и гдје се сада налазе наше снаге које су већ одступиле из Пипера и Бјелопавлића. Немају ни одређене иницијативе за излазак из тешке ситуације. Развила се сада жива дискусија. Свако износи своје гледиште. Падају разни предлози. Једни предлажу да прикупимо своје посљедње снаге и задржимо се у масиву Ставора, док други сматрају да се ту немогуће одржати, а и бесциљно је. Не знам ко је дао предлог да се одступа у правцу Никшића, тек ја сам тај предлог објеручке прихватио. Близу 20 година живио сам у Никшићу, све до овог рата. Познајем људе и прилике онамо и ишло ми се у том правцу. Претпостављао сам да су и наше снаге морале тамо одступати и да је тамо одступио и Главни штаб, а и куда друго. На крају је био прихваћен предлог за пробијање у правцу Никшића, преко Велестова и Чева и даље у правцу Бијелих Пољана.

Пошто смо од штаба одреда добили два-три цака брашна (од оне количине која је заплијењена на лађи „Скендер Бег“ на Ријеци Црнојевића), да би наши људи припремили брашњеник за пут, запутили смо се у горње Орахе заједно са Крстом Попиводом и Милом Јовићевићем. Ту нас је чекао наш батаљон. У нашем одсуству један мањи број другова из батаљона поколебао се. Кад смо саопштили одлуку о кретању у правцу Никшића, овим људима се није ишло тамо у неизвјесност. Радије ће, кажу, остати да се скривају на терену нахије. Нијесмо успјели да их убиједимо да их такав корак води у пропаст. Један мали број остао је и одатле се вратио кућама, а ми смо кренули негдје по поноћи и избили у Мисочело на врх Ораха, а одатле продужили у правцу села Барјамовице, које лежи на путу за Велестово и Чево. Сунце је већ биле одскочиле кад смо стигли на бријег Барјамовице. Дочекао нас је лавез пас, граја и дозивање сељака који су грабили пушке и брзо заузимали положаје на неким стијенама поврх села. Сељаци се ћите по стијенама, грају и нешто нам довикују. Крсто Попиводе пише писмо и по једној жени из Барјамовице, која је била изашла да нас сретне, носи (шаље — пр. Ред.) сељацима писмену поруку. Покушава да их умири и убиједи да ћемо ми мирно само да прођемо преко села, те да се ничега не плаше. Није много прошло од одласка ове жене са Крстовим писмом, а Барјамовичани се са оних стијена огласише дозивањем:

— О Крсто Горчинов, чуј нас добро, нећете га данас овидијен проћи што нећемо напунити ове шкрипове мяса, ка ви што сте напунили оне у Куново Присоје!

Мени онда још није била јасна ни функција ни положај друга Попиводе у НОР-у. Знао сам да је то ватрени комуниста, истакнут и опробан борац, али да он има водећу и одлучујућу улогу у војничким питањима, поред нашег руководства батаљона, то ми није било јасно. Послије онаквог дозивања сељака барјамовичких, обратим се другу Попиводи и предложим му да би добро било заобићи село с лијеве стране и проћи мимо њега, јер зашто морамо преко села, јер нам није много заобићи, па ако ови помахнитали сељаци отворе ватру на нас, отворићемо и ми ватру на њих и сигурно проћи без губитака. Преговарати и разговарати са њима не само да је узалудно него је и штетно, јер све наше добре намјере они тумаче као нашу слабост.

Попивода ме погледа мрко попријекло и на моје излагање одмахну руком у знак неодобравања. Остао је и даље чекајући ону жену са одговором од стране сељака. Није се дуго чекало на њен повратак. Донијела је одговор исте садржине какав је био дат у оном дозивању.

У том моменту појављује се на лијевој страни села, од правца Велестова, једна тројка са црвеним барјачићем и пјесмом. Чујемо сваку ријеч:

„На сред Зете Немањине, црвени се барјак вије,
А нека га нек се вије, то је барјак из Русије,
Послала га Црној Гори, да се она по њим бори!“

Пјевају људи и примичу се, док ми зачуђено посматрамо, а сељаци Барјамовичани поврх стијена једнако галаме и нешто вичу. Наши око Попиводе резонују ко би ово могао бити. Плаше се провокације. Људи се комешају, док се патрола са барјачићем и пјесмом све више приближава, а граја сељака на стијенама постаје све бучнија. Сад поново одлучих да се обратим другу Попиводи. Предложих му да и ми упутимо једну патролу у сусрет оној тројци, да дознамо ко су. — Којешта — одговори Попивода, те тако и овај мој предлог паде у воду. Осјетио сам се увријеђен и некако понижен. Ја сам учествовао у оба балканска и у првом свјетском рату као војник и имам нешто ратног искуства. И сада се у мени све побунило — зашто да ја овако будем игнорисан у једном тако критичном моменту, а овамо се ништа не предузима већ се само чека, губе се драгоцени минути и узалудно преговара са сељацима! Наше људство збуњено гледа и чека шта ће главари одлучити.

Прекипјело ми је и ријеших се да прекршим дисциплину па куд пукло да пукло. Не консултујући се ни с ким позовем мог сељака старог Јована Перовића, иначе оданог родољуба, и кажем му да узме са собом два друга и да се упуту у правцу

оне патроле, која се сада нешто спорије и опрезније креће уколико се више приближава нама. Дам му упутства како да јој се приближи и дозна ко су ти људи, и какав знак да нам даде. Перовић се без ријечи са још двојцом другова упутио у правцу тројке и није прошао ни стотинак корака а сељаци Барјамовичани са стијена изнад села запуцаше на њих. И наша патрола и она тројка са барјачићем попадаше и отворише ватру на Барјамовичане. Сад је било јасно ко је патрола која нам је ишла у сусрет. Разграјани сељаци Барјамовичани отворише ватру и на нас. Наши људи, груписани на некој главици на домак села, одједном се сручише доље, низ главицу. Одступамо без борбе, по наредби или без наредбе, не знам. И док сељаци пуцајући скачу са стијене и чине загон к нама, ми још једнако без борбе одступамо.

Одједном један наш пушкомитраљецац самоиницијативно отвори ватру на сељаке. Брзо запуцаше и други наши пушкомитраљеци и пушке и зауставише даље кретање барјамовичких сељака. Ми се ипак једнако повлачимо у правцу Мисечела, одакле смо јутрос били кренули. И ту се нијесмо зауставили већ се одатле хитно пребачамо у правцу горњих Штитара. Сад је већ престала пуцњава и Барјамовичани нас даље не слиједе.

Ваљда је све ово требало овако да се одигра, да би се разбила једна илузија да су зеленаши Крста Поповића нешто друго од четника Блажа Ђукановића и Баја Станишића и да су пријатељскије расположени према партизанима. Још једно скупо искуство стечено је.

Направили смо дужи одмор на Плочи штитарској, код неке блатњаве бунарчине. Грдно смо измучени и посустали, гладни пијемо са овог заглибљеног бунара. Наш командант Шпиро Мугоша међу нама је, док Крста Поповићу нијесам видио откако смо одступили с Барјамовице. Дријемамо и чекамо директиву за даљи покрет. Доље низ нахију чују се пушке. То сигурно шенлуче четници претражујући терен. Штитарски и орашки сељаци нигдје се не виде. Држе се по страни али још не пуцају на нас.

Подне је давно превалило, а ми још једнако чекамо и уморни дријемамо... Сунце тек што није пало за гором а наредбе за даљи покрет још нема. Одједном стиже и наредба. Неко ју је донио, однекуда иза неких стијена и предао је команданту Мугоши. Чим је Шпиро примио директивно писмо, позвао је да га саслушамо. Брзо смо се окупили око њега и сви претворили у ухо. Сјећам се да сам однекуд добио у том моменту један билтен са насловом „Ростов је пао“, у коме је саопштавано како су јединице Црвене Армије повратиле Ростов и нанијеле непријатељу тешке губитке. Шпиро Мугоша је прочитао кратку наред-

бу, у којој је стајало да се налазимо у врло тешкој ситуацији, одсјечени и опкољени са свих страна и да другог излаза нема, већ да се морамо разићи одавде и спасавати како ко може помоћу рођака, браће и пријатеља, по двојица по тројица или како ко може, али да pazимо да не би непријатељу пали у руке.

Као гром из ведре неба погодила нас је оваква директива. Све је оборило главе, сви су изгледали као људи пресуђени на смрт. Све је ућутало. У таквој ситуацији одлучим да макар колико могу охрабрим ове намучене и депримиране људе. Попнем се на један камен, са оним билтеном у рукама, и покушам да разбијем тужну и тешку атмосферу. Обратио сам се друговима и признао да је наш положај заиста тежак, да је ситуација критична, али да то не значи да је битка изгубљена. Прочитам им и овај билтен о успјесима Црвене Армије, кажем им да су наше снаге са терена Подгорице морале тренутно да се повуку, али да то не значи да се те наше снаге неће врло брзо, а најдаље можда кроз мјесец дана, појачане и реорганизоване побједоносно поново вратити на овај терен, који су сада због огромне навале окупатора и домаћих издајника морале напустити. У рату тако увијек бива, и дефанзивних и офанзивних заокрета, а побјеђује онај ко издржи. Издржати са чврстом вјером у побједу, не клонути и не поколебати се — то је наша парола и мисао која треба да нас води, ма гдје се нашли и ма у каквој ситуацији, јер „На муци се познају јунаци!“

Док сам говорио видео сам како се главе наших бораца исправљају и лица намучених људи разведравају. Падају и поклицы одобравања и самопоуздања. У току мог говора један друг попео се на камен и стао уз мене, наслонио ми главу на уво и полако да бих га само ја могао чути шапнуо: „Да ти је... матер и са твојом демагогијом! Не видимо ми, је ли, ситуацију, већ нам ти дереш мачку пред очима!“ Отрпио сам. Нијесам реаговао, већ без обзира на овакав његов поступак довршио говор. Схватио сам га, био је деморалисан, узбуђен и нервозан у тако критичном моменту, иначе није важио као кукавица и колебаљивац.

Мој говор имао је само тренутни ефекат. Депримирани људи само су се мало тргли из апатије. Раздрмани, сада су се распричали по групама. Вијећају, сваки за себе, траже излаз куд ће и како ће. Од овог момента престала је у ствари већ и свака команда. Ово више није јединица, већ гомила људи остављених самим себи и својој судбини. Како је највећи број био из крајева Љешкопоља, доње Љешанске нахије и Подгорице, сви они изјављују жељу да се још ноћас скупно упутимо ка Бусовнику, па кад се тамо дође онда да се разилази одатле сваки на своју страну и да тражи глави мјеста и спаса. Пуста нада вара још ове људе да ће наћи уточиште код браће и рођака, да ће се од-

морити и нахранити, па ако се не би могли одржати на терену код њих онда да траже спаса и изласка на другој страни. То гледиште је на крају и преовладало код већине, иако је тај пут водио у грдну неизвјесност и директну пропаст. Али послије онакве наредбе о расформирању јединице ово дезоријентисано људство није знало што друго да чини.

Ко је издао ово фатално наређење за расформирање овог батаљона, чланови ОК КПЈ Подгорица који су се ту нашли, или ко други — ја то не знам. Не знам да ли сам у оном моменту и видио кога од чланова ОК (чини ми се да сам негдје назрео Васа Стајкића), видио сам другарицу Лидију Јовановић. Она ми је пришла тешко забринута и измучена, и видећи ме старог и изнуреног упитала како издржавам све ове напоре и муке. Не сјећам се да смо проговорили и једне ријечи о даљој перспективи и изласку из овог необичног ћор-сокака у који смо доспјели. Тешко сам говорио, јер од умора, жеђи и неког јада језик ми се за непце припио. Она је примијетила и удаљила се једнако тешко замишљена. Ко је потписао оно наређење за расформирање ја не знам. Мугоша није прочитао, колико се сјећам, име потписаног наредбодавца.

Чим је пао мрак наша колона се запутила по беспућу између Ораха и Штитара за Бусовник. Настојали смо да прођемо неопажени. Уколико се више примичемо терену села Прогоновића ситуација је била опаснија. Овдје су четници агресивнији. Иако се ми пробијамо што можемо тише, опазиле су нас ипак њине страже и онако у мраку из даљине опалиле два-три плотуна у нашем правцу. Нијесмо одговорили на њихову пуцњаву, већ смо онако у колони наставили даље пробијање по мраку у правцу Бусовника. У Бусовник смо приспјели у саму зору. Бусовник сад више не туче непријатељска артиљерија. Празан је. Само се види понеки чобанин или чобаница уз козе и овце.

Шпира Мугошу и Влада Раичевића (командант и комесар) нијесам већ видио међу приспјелима. Нијесам видио ни Лидију Јовановић. Рекоше ми да су уснут остали и склонили се код неких пријатеља у горњим Команима. У току ноћног пробијања ка Бусовнику склањали су се и други ко је гдје могао. У Бусовник је ипак приспио већи број. Послије краћег одмора настао је разлаз. Свак креће на своју страну. Љешњани иду ка својима у села. Љешкопољци и Подгоричани примичу се своме терену у групицама и појединачно. Свако прави своје комбинације, а колико су те комбинације биле злосрећне и нереалне то ће се убрзо показати.

Ја сам остао пред једном чобанском колибом у друштву Чедда Иличковића, Ива Лекића, студената медицине (обојица Црмничани) и мојих сељака и оданих ми старих другова Сава Б. Ђетковића, Јована А. Перовића и Васа Ф. Ускоковића. Сва тројица су већ људи у годинама као и ја, али чврсти и поуздани.

Хране немамо, а ни воде у овом пустом брду. Одмарали смо се можда сат док једна чобаница (дјевојчица од неких 15 година) дотрча са стране команске код нас. Познаје Сава Буљова и повика: „Ај, Саво, ухватише Комани двојицу од ваших другова и поведоше“. Саво намах скочи и са чобаницом отрча у правцу Комана. Ми се упутимо за њим, али га не стигнемо, јер је он брзо одмицао. Одједном чусмо грају и препирку. Познајемо Савов глас и идемо к њему. Ево га, води са собом двоје момчади са пушком. Отео их је од команске четничке патроле. За њим иде и она чобаница опет код нас. Донијела је свој хљеб и сир, свој објед, извадила из своје чобанске торбице и пружила га двојици ослобођених младића. Један од њих је, како рече, из Подгорице а други из Љешкопоља. Хтјели су, како кажу, да потраже неку својту у доњим Команима. Пошто нијесмо успјели да их одвратимо од таквог пута на крају им дамо упутства куда да пођу и како да се чувају да не би опет пали у руке какве четничке патроле.

Увече смо остали у Бусовнику само ја и моја већ поменућа дружина. Остали су се током дана разишли куд који. Сналажљиви Саво успио је да нам помоћу оне чобанице прибави нешто за вечеру. Дотрчала је као срна негдје пред сам залазак сунца, донијела торбицу са храном и намах се изгубила.

Током ноћи били смо на опрезу. Нас шесторица мијењамо се на стражи. Али и док се нијесмо налазили на стражарском мјесту ипак ока није нико склопио. Једнако на опрези дријемали смо уз слабу ватру у колиби. Четничке патроле њушиле су око Бусовника. Нешто послје пола ноћи, са Варуног врха, једног од висова овог брда, опаљен је мали плотун пушака у правцу наше колибе. Поскакали смо, угасили ватру и спремили се да изван колибе дочекамо напад. Ништа се није даље чуло ни догодило до саме зоре. Онај плотун био је сигуран знак да нам четници долазе у госте, да ће претресати терен и да нам ту више нема станка. Сјутрадан су Чедо Иличковић и Иво Лекић отпутовали за Црмницу, свој родни крај, пробијајући се преко Љешанске нахије уз помоћ другова и пријатеља. Моји остали другови спустили су се до својих кућа у село пред само вече, а ја сам остао сам. И почетком устанка ја сам два мјесеца сам провео у шуми, те ми је већ познат ужасан положај: бити сам у шуми, гоњен са свих страна као дивља звјерка. У Бусовнику ми више нема станка. Пред залазак сунца рокирао сам се од колиба на други крај брда и сачекао док падне ноћ, да се у току ноћи пребацим у друго брдо. Успио сам да се неопажен и невиђен пребацим у Зеленику, гдје такође нема станка ни починка, али за тај моменат није ми ништа друго преостало.

Сам у шуми мислим и премишљам: да зле ли судбине овог нашег батаљона, у чијем саставу су се наша руководства три бивша партизанска батаљона, толики број комуниста и опроба-

них родољуба. Фатална погрешка на Барјамовици одвукла нас је у пропаст. Још кобнија је била она директива за расформирање. Она патрола са барјачићем и пјесмом била је наша. Ишла је испред једне партизанске јединице која је од правца Чева долазила нама у сретање као прихватница и кад нас није срела ни стигла ова јединица растјерала је Барјамовичане који су побјегли у правцу Марковине и Загарача. Прогонећи их, њих и друге четничке јединице, партизани су се овом приликом крваво обрачунали са њима у Загарачу, па се затим повратили у правцу Никшића.

Јован Ђегковић